

Zsuzsi și Robi Stahl

În România se spunea: „E evreu, dar băiat bun!” Când întâlneai pe cineva, de fiecare dată te întrebai cum te vede ca evreu, nu ca om.

Au trecut câțiva ani de când nu i-am văzut și evoc din memorie ultima imagine care mi s-a întipărit în minte, atunci când ne-am despărțit. Mână în mână, se plimbau agale, în desăvârșită armonie și înțelegere. Acum îi regăsesc tot atât de uniți și complementari: Zsuzsi, micuță, emanând forță, hotărâre, seninătate; Robi, masiv, ocrotitor și afectuos. Mă întâmpină amândoi cu un zâmbet larg și o îmbrățișare caldă, mă tratează cu povestiri pline de vervă și cu bunătăți ca la mama acasă, de la salată de vinete la șnițel. În apartamentul luminos pătrund vocile copiilor din curtea școlii vecine. „Ne bucurăm de fiecare dată când îi auzim”, spune Robi.

Mă numesc Zsuzsi Stahl, pe numele de fată Weisz. M-am născut în 1939, în Timișoara, dar primii trei ani i-am trăit în Lipova, unde tatăl meu avea un magazin mare de confecții, împreună cu toată familia. Bunicul meu și toți copiii lui s-au învățat în jurul acestui magazin. Am fost evacuați din Lipova în 1941-1942, pentru că evreii nu aveau voie să locuiască în sate sau în orașe mici, și am ajuns la Timișoara. Restul familiei a ajuns la Petroșani, în valea Jiului și în alte părți. Bunicul meu a dat o declarație că el ne primește la el, pe strada Drăgălina nr. 10, în casa care aparținea familiei Marschal, o familie de germani. Bătrânii Marschal erau foarte, foarte cumsecade. În schimb, copiii lor au fost nemți de-a binelea, din cei care verificau în piață dacă evreii se duc să facă cumpărături înainte de ora zece dimineața, ceea ce era interzis pe atunci. Și cum o cunoșteau pe bunica mea, de multe ori s-a întâmplat că bunica a fost izgonită din piață.

Tata a fost la muncă obligatorie la Căineni, iar mama și cu mine am stat la bunici. Erau încă multe alte restricții. Țin minte că erau pregătite și stelele galbene și aveam niște haine pe care era cusută steaua pentru cazul în care va deveni obligatorie și vrem să ieșim pe stradă.

Am început să-i plâng lui tata că mie îmi trebuie pipi

În timpul războiului, când erau bombardamente, mergeam jos, în adăpost, nu un adăpost propriu-zis, ci o pivniță cu lemne. Niciodată nu am dormit în pat. Părinții aveau o vană de rufe mare, unde seara îmi făceau baie, mă spălau și îmi făceau cozile, că aveam părul foarte lung. Eram îmbrăcată de ieșit din casă, nu în pijama, și dormeam în această vană. Când suna alarma, dacă tata nu era acasă, mă luau mama cu unchiul meu sau cu mătușa, că toți am locuit în același apartament, și mă duceau jos, în adăpost. Una dintre clipele de haz în timpul bombardamentului a fost când proprietăreasa, doamna Marschal, o femeie micuță și slabă, a fost atât de speriată de bombardament, că și-a pus vailingul (un fel de lighean în care, de fapt, se spălau vasele) pe cap și cu asta pe cap a venit jos în pivniță. Îmi va rămâne toată viața în fața ochilor cum a apărut ea cu ligheanul acela pe cap! (*Râde*)

Chiar și în momentele de primejdie ai fost în stare să râzi!

Eram copil, pentru mine era o joacă. Singurul lucru pe care l-am priceput era că trebuie să mă feresc când este alarmă. Părinții m-au învățat să mă ascund sub casa scărilor, deci, cum coboram pe trepte, sub scară, acolo eram oarecum ferită. În locuința noastră a căzut o bombă incendiară și unchiul și tatăl meu au stins focul ; dar pe urmă, dacă s-a reparat și ce s-a făcut, eu nu mai țin minte, însă adăpostul nu se mai putea folosi. Atunci ni s-a aprobat să mergem pe strada Văcărescu; după colț de la noi, era o casă cu o curte enorm de mare, cu un adăpost sub pământ, unde încăpeau foarte mulți oameni. Toți am ajuns acolo, cei din casa respectivă și noi, din casa noastră și din alte case. Erau tot felul de oameni, și în vârstă și mai tineri, vorbeau, discutau, spuneau bancuri. Crezând că eu dorm, au povestit diferite bancuri cu multe înțelesuri, pe care eu a doua zi le-am repetat la bunica mea. Bunica a fost îngrozită, cum de nu au grijă ce vorbesc în fața copilului!

Tot acolo, în acel adăpost, într-una dintre nopți am început să-i plâng lui tata că mie îmi trebuie pipi și că trebuie să fac pipi. Nu a avut încotro, a trebuit să urce cu mine, să iasă din adăpost și să mă pună acolo, lângă un copac, să fac pipi. Și asta a fost spre norocul tuturor, pentru că toată casa și curtea au fost bombardate. Și, dacă eu nu ieșeam, cu toții ardeam acolo, în adăpost.

Cum cu toții? Ceilalți au ieșit și ei cu tine?

Nu. Dar tata a putut să vadă ce s-a întâmplat, a spus la toată lumea să iasă de acolo, că o să ardă. I-a avertizat și toată lumea a ieșit afară, așa că nu au fost victime.

De ce depinde viața omului...

Robi, voi cum ați trăit vremurile acelea?

Robi: Noi aveam un apartament foarte mare, de șase camere. La un bombardament al

americanilor, locuința noastră a fost lovită de două obuze mari și, când am ieșit din tranșeu, noi, copiii – eu cu frații mei, Gyuri și Tomi –, eram în pijamale, tata în pantaloni scurți și mama în capot. Și, când am ieșit din adăpost, n-am mai găsit casa. Casa a fost distrusă complet, cu tot ce am avut în casă.

Tata, pe acea vreme, era coproprietar la fabrica de piele Schlosser, prima fabrică bănățeană. A mers la serviciu cu bicicleta rămasă intactă, din Iosefin în Fabric, în pantaloni scurți. Am rămas absolut fără nimic. În pielea goală, cum s-ar spune. Prin intervențiile lui Schlosser, am primit o locuință, o cameră cu bucătărie, în Pădurea Verde, la un proprietar neamț. Pentru noi, copiii, a fost o perioadă excelentă, că neamțul avea un cal și o căruță, iar tata s-a înțeles cu el așa: copiii au voie să facă orice, totul, inclusiv calul și căruța să fie la dispoziția lor. Și așa a fost. Am avut o perioadă foarte fericită. Noi aveam între 6 și 10 ani. Asta a fost în 1942, eu m-am născut în 1935, aveam șapte ani. Bombardamentele au continuat. În fundul grădinii era un nuc mare și, când suna alarma, ne repezeam acolo și stăteam sub nuc. Ca să nu fim văzuți din aer, vorba ceea...

Zsuzsi: Au fost și oameni buni. La Lipova am avut o angajată, o chema Mariska néni, o femeie foarte cumsecade, care a fost în serviciul bunicilor mei. Pentru mine, ea a fost totul. În timpul războiului, evreii nu aveau voie să folosească aparatele radio și nici să posede unul. Radioul trebuia predat. Ea a luat aparatul din casă și l-a dus undeva, în spate, în curte, și l-a ascuns. Au venit jandarmii și, când ea a văzut căăștia intră în casă, de teamă să nu găsească radioul și bunicul să pătească ceva, s-a dus și a spart cu toporul radioul.

A fost un om care a ținut mult la voi, cu toate că era primejdios să ai prieteni evrei pe atunci.

A fost un om excepțional, o femeie fantastică. Pe urmă, când nu a mai fost voie să o ținem, pentru că evreii nu aveau voie să țină angajați neevrei, s-a dus la niște rude de-ale ei, în munții Banatului, satul se chema Secean. Când a trebuit să fugim din Timișoara, că vin nemții, Mariska néni ne-a primit la ea în familie, în acel sat. Ne-am dus până la Lugoj, cu chiu cu vai am ajuns până la Lugoj, și acolo au venit noaptea, cu un car cu fân, și ne-au luat sus, la munte, pe mama și pe mine. Mamei i-a adus un buletin al unei surori de-a ei, care oarecum îi semăna, și au sperat că va fi bine, că mergeam noaptea și lumină nu era. Cu chiu cu vai am ajuns la satul respectiv și mama a transmis familiei să nu ne cheme acasă decât atunci când nu mai sunt bombardamente. Acolo am stat destul de multă vreme. Acolo am învățat ce e aia mămăligă cu lapte și ce e aia să stai la țară și să nu ai niciun confort în jurul tău. Mi-a plăcut foarte mult, ne-am simțit bine. După război, mama i-a ajutat pe ei și familia lor să coboare de-acolo, din munți. Au ajuns la Dumbrăvița, lângă Timișoara. Am fost în relații bune cu ei, însă și acolo oamenii au

dispărut cu timpul: unii au murit, alții au plecat în Ungaria.

Dimineața se spunea Tatăl Nostru

Grădinița și primele două clase de școală primară le-am făcut în Iosefin, în curtea templului din Iosefin. Clasa întâi am făcut-o cu Szerén néni, iar clasa a doua am făcut-o cu Iudit Fleischer, soția directorului școlii. Ea era o femeie extraordinar de frumoasă, dar a făcut Auschwitz-ul și o parte din față i-a fost arsă, nu știu în ce împrejurări, de aceea veșnic se pudra, foarte, foarte tare, ca să poată totuși apărea în public. Era o femeie excepțională.

Când a venit reforma învățământului¹ și s-a desființat școala evreiască, am fost repartizată la școala de pe strada Văcărescu. Era o școală elementară și am avut o învățătoare, doamna Cristea, care numai când îmi auzea numele, Weisz, i se ridica părul măciucă. Orice se întâmpla în clasă, eu eram de vină. Dacă era scurtcircuit – și pe vremea aceea de multe ori era scurtcircuit – pur și simplu primeam bătaie. Dimineața se spunea Tatăl Nostru, eu trebuia să ies din clasă, nu ajungea să stau acolo și să tac. Trebuia să ies afară! Și era iarnă, și nu aveam voie să iau un palton pe mine sau ceva! Trebuia să ies așa cum eram, în uniformă, și să aștept până când se termină povestea. Pentru orișice fleac trebuia să țin așa degetele și cu linealul primeam peste unghii.

Asta era în '48, în clasa a treia și a patra am fost cu ea; însă ce e al ei, e al ei. A fost o învățătoare emerită, într-adevăr a fost o învățătoare foarte bună, pentru că ne-a învățat fracțiile ordinare. Cred că nimeni nu a uitat tot ce s-a învățat de la ea! A adus mere, a adus pâine, pe toate le-a împărțit, ăsta era materialul didactic. Ne-a învățat cu metodele ei: făceam operații cu bucățile de mâncare și ne-a pus să le mâncăm. Ne-a dat și hârtie ca să ne învețe. Până și bucățile de hârtie a trebuit să le înghițim, asta a fost metoda ei.

Pe urmă s-au normalizat treburile și, oricum, am ieșit din clasa ei.

Cum te-ai înțeles cu colegii tăi de clasă?

Au fost și unii cu care m-am împrietenit, dar nu mulți.

Erai singura evreică din clasă?

Cred că mai erau băieți, dar eram singura fată. Băieții cred că s-au descurcat mai bine, că știau să se bată. Dar eu, ca fată, m-am împrietenit numai cu două fete; însă părinții lor spuneau la început: „Nu ne place, pentru că evreii l-au omorât pe Isus și pentru că evreii beau sângele creștinilor”. Asta până când părinții acestor fete au acceptat ca ele să vină la ziua mea onomastică; și acolo au văzut că, de fapt, nu au primit nici sânge, nici otravă, ci totul a fost bine.

¹ Prin reforma învățământului din 1948 au fost desființate școlile confesionale.

Și atunci am început să fiu și eu invitată la ele. Însă numai aceste două prietene neevreice am avut. Ceilalți nu spuneau nimic, dar erau retrași. Nu acceptau prietenia.

Am fost izolată; însă toată viața mea am fost numai în societate evreiască, iar evrei au fost destui în Timișoara, deci societatea nu mi-a lipsit. Nu eram cu creștinii, eram cu evreii.

Noi am plecat din Timișoara în 1980, însă prietenii mei din copilărie au venit în Israel în '55-'56. Cu câțiva m-am întâlnit aici, dar prieteniiile acestea s-au destrămat.

Parcursul lui Robi

Robi, unde ai mers la școală?

Robi: În 1946 am ajuns la Liceul Israelit din Timișoara. Întâi am fost înscris în Fabric, la școala primară de acolo, la domnul director Székely, am învățat doi ani de zile cu doamna învățătoare Kaufteil. Pentru *Bar Mițva* m-am pregătit cu domnul Kaufteil Ernő, lucru pentru care tatăl tău, regretatul rabin Neumann, a fost destul de supărat, că el se aștepta ca eu să învăț la el! Era în '48.

În '48 s-a căsătorit tata.

Da. Era proaspăt căsătorit. Am fost și la nunta lui. Țin minte, a fost o nuntă fantastică, mireasa era frumoasă și rabinul era foarte frumos.

Pe profesorul Neumann l-am cunoscut în 1946, când am devenit elev la Liceul Israelit. Dumnealui mi-a fost profesor de istoria evreilor și de religie. De câte ori am fost din Israel la Timișoara, îl vizitam. Pentru mine, era *Tanár Ur*² și nu *Förabi Ur*³; și el nu s-a supărat pentru asta. A fost un profesor foarte iubit de elevi.

În 1946, a fost într-o duminică un meci CFR Timișoara - UTA Arad, la care am fi vrut tare mult să mergem. La Liceul Israelit erau cursuri și duminica. Aveam ore cu rabinul Neumann și l-am rugat: „Am vrea să mergem la meci!” Iar el a spus: „Hai să mergem!” Și cu toții, cu rabinul Neumann în frunte, am plecat la meci. Asta în paranteză, ca să spun cine a fost rabinul Neumann! A fost un *hevremán*⁴ deosebit. Pentru asta, toți copiii l-au iubit. Pentru noi a fost, cum să spun... nu un exemplu, ceva mai mult, un prieten și un model, un model fantastic.

Ce s-a întâmplat cu fabrica unde tatăl tău era coproprietar?

În 1941 sau '42 fabrica a fost româniată. Și au venit legionarii, frații Bozgan, trei frați, toți trei legionari. Tatăl meu a rămas în fabrică, pentru că era specialist în prelucrarea pieilor, așa că l-au

² Domnul profesor. (maghiară)

³ Domnul prim-rabin. (maghiară)

⁴ Om comunicativ, prietenos. (ebraică)

reținut. Havas, inginerul chimist, Schlosser, ăștia toți au întins-o în Argentina.

Tatăl tău s-a gândit și el să emigreze?

Nu, pentru că tatăl meu a avut șase surori și o mamă bătrână; și el era cel care susținea întreaga familie.

A pierdut fabrica, dar a rămas angajat cu un salariu?

Pe vremea când era proprietar, beneficiul era împărțit între proprietari, tata fiind unul dintre cei mai mici. În timpul românizării, acest Bozgan a spus: „Stahl, tu cât beneficiu ai avut din fabrică?” Tata i-a spus o sumă ceva mai mare decât avuse el. „Tu lucrezi acum pentru mine, nu primești salariu, ci primești beneficiu în continuare.”

I-a convenit aranjamentul?

Sigur că-i convenea! Câștigul era mult mai mare decât salariul.

Bozgan era, deci, un legionar cumsecade?

Pentru tata, da. Nu știu dacă pentru toți a fost cumsecade. Asta nu dau în scris. Au lucrat și alți evrei acolo, în fabrică. Nu i-a dat afară. Ba din contră, și pe tata și pe acei evrei i-a trecut pe lista celor care erau considerați necesari pentru munca în folosul statului.

Și în acest fel au fost scutiți de munca obligatorie?

Erau la muncă obligatorie, dar în orașul Timișoara, la fabrica respectivă. De ce? Pentru că produceau piei pentru armata germană și armata română. Am avut noroc. Iar după război, fabrica a fost naționalizată, dar tatăl meu a continuat să lucreze acolo.

Rudele tale au avut de suferit în timpul războiului?

Da, da. Unul dintre unchii mei din Târgu Mureș a fost la Auschwitz și a pierit împreună cu soția și cu cele două fete. Familia a avut de suferit, dar cei care au stat în Cluj, mai puțin, pentru că în Cluj locuia un unchi de-al meu, de fapt soțul sorei mamei, un creștin, un om de excepție. Un creștin care-și punea pălăria și mergea la *șil*⁵ la toate sărbătorile evreiești. Bine, și mătușa mergea la sărbătorile creștine și, când era cazul, se comporta ca o creștină. Acest om le-a salvat viața celor care erau la Cluj. I-a transferat peste Feleac, la Turda. Știi că Clujul a devenit Ungaria, iar Turda era în România. Și, ca să-i treacă peste Feleac, la Turda, era o mare responsabilitate; dar el a făcut totul, ca să-i ferească pe toți. La Turda au suferit și ei așa cum am suferit noi la Timișoara, dar n-au fost deportați. Singurul care a fost deportat a fost unchiul din Târgu Mureș.

⁵ Sinagogă. (idiș)

Ai fost atras de comunism sau de sionism?

La Cooperativa Dinamo am devenit secretarul UTM⁶-ului. Asta a fost în 1953, când aveam 18 ani. Am devenit secretar UTM și candidat de partid. Secretara de partid era o evreică, Polak Lenke, o femeie excepțională. Ea m-a trimis la Facultatea muncitorească. Era un curs de doi ani, în care făceam bacalaureatul și eram pregătiți pentru intrarea la facultate. Am terminat acest curs și nu am mai mers la facultate. Adevărul este că am căzut la examenul de admitere la facultate, dar mi s-au pus în cârcă niște lucruri. „Tu ai fost sionist!” Și eu am spus: „Nu, eu *sunt* sionist!”

În ce perioadă ai devenit sionist?

Din anul 1945, după eliberare, când încă eram la Liceul Israelit. Am intrat la Gordonia, o organizație sionistă, mai mult de stânga. Ne pregăteau pentru *alia*. Am mers în tabere, erau cursuri, concursuri, foc de tabără și... lucruri frumoase. Seara se făcea adunare în jurul focului și se cânta, și se dansa... Scopul era pregătirea pentru apărarea patriei și iubirea de țară. Nu avea deloc caracter religios. Sediul organizației a fost vizavi de unde ați locuit voi, într-o magazie lungă, jos în beci...

În Fabric, pe strada Petru Rareș.

Da. Eu am devenit candidat de partid, propus pentru candidat de partid. Încă n-am fost candidat de partid confirmat, numai propus. Am ajuns la admiterea la facultate, când mi s-a spus: „Mă, tu ai fost sionist. Tatăl tău a fost fabricant. Ce cauți tu la Facultatea muncitorească? Du-te înapoi, în producție!” Și m-am dus înapoi, în producție.

În 1956, tocmai pentru că am fost sionist, am fost încorporat într-un detașament de muncă, într-o mină, la Petrila. Am fost acolo o lună jumătate, în mină.

Era o sancțiune împotriva ta?

Draga mea, trebuie să înțelegi un lucru. Fiecare om în România a avut dosarul lui la Securitate. În dosarul de la Securitate scria totul: și câte degete ai la picior, și câte bătăături ai, totul. Totul se știa despre tine. Prin anii '50-'60 exista o armată din asta de muncă, armata în gri, DGSM, așa se chema: Direcția Generală de Servicii de Muncă. Erau oamenii *necoșer*⁷. Cine nu era *coșer* era trimis acolo. Fratele meu, care a plecat cu un an sau doi ani după mine la armată, a fost trimis la școala de instructori de la Securitate. El s-a eliberat cu gradul de sergent din Securitate.

El era coșer?

Da, el era *coșer*. El n-a fost nici măcar utemist. Eu am fost secretar UTM și candidat de partid

⁶ Uniunea Tineretului Muncitoresc

⁷ A nu fi *coșer/cașer*: a nu fi în ordine.

și totuși m-au trimis acolo. De ce? Pentru că eu fusesem sionist. Și nu cred că m-au iertat de sionism, pentru că nu m-au mutat să fac armată cu arma. Deci, am făcut armată cu lopata, cum s-ar spune.

Cum v-ați întâlnit voi doi?

Robi Am fost la o petrecere și... pe cine întâlnesc acolo? Pe Zsuzsi! Am condus-o acasă, și nu știu ce, și nu știu cum...

Zsuzsi: Noi aveam o bibliotecă foarte mare și frumoasă; și a venit veșnic să schimbe cărți, să împrumute și să aducă înapoi cărți.

Robi: Și ne-am ținut de mână și, în 1961, la 21 iulie, ne-am căsătorit. Și de-atunci suntem împreună. De 52 de ani!

Mulți înainte!

Așa. Zsuzsi m-a împins să învăț mai departe. La îndemnul lui Zsuzsi, m-am înscris la Școala medie tehnică de maiștri, la Săcălaz. Am terminat această școală în 1964 și am fost repartizat, tot cu protecția lui Zsuzsi, ca maistru la Centrul mecanic din Timișoara, poziție pe care am pierdut-o pentru o simplă prostie, asta recunosc și astăzi, o simplă prostie! La primul salariu, a venit șeful de producție și mi-a spus așa: „Ai primit salariul?” „Da, l-am primit.” Zice: „Acum, tu ești la rând să plătești un tur. Mergem la Elite și tu ne inviți” . Zic: „Bine, mergem la Elite, dar să știți un lucru: eu sunt obișnuit să beau numai în societatea mea de prieteni.” „Cum? Noi nu suntem prietenii tăi? Noi nu suntem societate pentru tine? Nu mai e nevoie să plătești!” Din acel moment, din maistru ce am fost, maistru la secția de strungărie, am fost retrogradat.

Cum explici cu mintea ta de acum reacția ta de atunci?

Tâmpenie, prostie! Pur și simplu prostie! Eram un încrezut! Că... eu nu cobor la nivelul vostru de bețivani! Pur și simplu, am fost tâmpit! Că, dacă mergeam și plăteam un tur, nu mi se întâmpla nimic, poate pierdeam jumătate din salar.

Așa că... asta a fost. Am mai făcut eu prostii. Am înființat apoi un atelier de construcții montaje, de unde iarăși am plecat din cauza orgoliului meu. Mi-am pus halatul în cui, în birou, și i-am spus unui inginer tânăr: „Dacă te amesteci în treburi pe care nu le știi și habar nu ai cum se conduce un atelier de reparații auto, știi ceva? la tu conducerea, eu nu mai vin!”

În sfârșit, am învățat din greșeli. În anul 1972 am fost angajat de Comitetul Județean al Organizației Pionierilor la catedra de automobilism și carting, în calitate de profesor instructor cu normă întreagă. În această poziție am avut multe succese pe plan județean și chiar în toată țara, am participat la concursuri de tehnică aplicată pentru tineret și pionieri. Așa se explică faptul că nu am fost concediat, cu toate că, până la cel mai înalt nivel, se știa că am depus cerere de

emigrare în Israel. Pe 9 mai 1980 am ținut o oră deschisă de adio, unde mi s-a urat succes în noua mea țară. Aici, în Israel, mulți oameni, care în România au lucrat sub conducerea mea, au dat referințe excelente despre mine, astfel că am fost angajat timp de 20 de ani la firma ELSCINT, unde se fabrică aparatele de C.T.

În ce privește familia, suntem mândri de fetele noastre, Agi și Veronica. Agi este profesoară cu titlul de master și Veronica este medic stomatolog în Olanda. Avem cinci nepoți, doi băieți și trei fete, foarte drăguți și foarte frumoși și foarte deștepți cu toții. Nu pentru că sunt nepoții mei!

Eu în viața mea nu am construit nimic acolo

Zsuzsi, cum s-au adaptat părinții tăi la regimul comunist?

Zsuzsi: Neavând încotro, au trebuit să se adapteze. Tata era croitor și multă vreme a fost particular.

A avut prăvălie?

Nu a avut prăvălie, a avut un atelier acasă. După război și-au luat o locuință pe strada Văcărescu, în spațiul care mai târziu a devenit cinematograful Arta. Tata lucra acasă, în meseria lui, mama a intrat la început casierită la Alimentara, pe urmă a făcut diferite reciclări și a ajuns contabilă. Însă când a lucrat la Alimentara, a trebuit să facă ore suplimentare și bani nu erau să o plătească, așa că, în loc de bani, primea alimente, de exemplu o bucată de unt. Cred că eu i-am făcut prima lecție de economie politică. A venit acasă cu acest pachet de unt și eu, când am văzut un pachet atât de mare, am zis: „Oohh, ce bine că l-ai adus, taie-l te rog în două!” „Dar de ce să-l tai în două?” „Pentru că și Ritei și lui Sanyi Halmos – care stăteau cu noi pe același culoar – și lor le place untul și ei nu au.”

Mama a fost întrebată dacă vrea să intre în Partidul Comunist. Și ce? Putea să spună nu?! Cred că era prin 1950, cam așa. Tata nu a avut probleme, pentru că el lucra acasă, pe el l-au lăsat, că el era „exploatator”. Tata, dacă voia să continue în meseria lui, ar fi trebuit să intre la Cooperativa Îmbrăcămintea și să predea mașina de cusut și nu știu ce și nu știu cum. Și a spus că el nu predă nimic. Și-a întrerupt activitatea și a intrat la Fabrica de Panglici din Timișoara, ca simplu muncitor. Lucra în ture, nu mai știu până în ce an. A fost și la fabrica din Fabric, unde se făceau cravatele, și, după aia, la Combustibil. A lucrat în diferite locuri, până când au venit în Israel. Mama a lucrat la Alimentara, până a ieșit la pensie. Doi ani după ce am venit noi în Israel, au venit și ei. Aici, în Israel, s-au simțit foarte bine. Dar... din păcate nu au mai trăit mult.

Nu s-au gândit mai devreme la posibilitatea de a face alia, de a emigra în Israel?

Exista posibilitatea, dar nimeni nu îți garanta că, dacă depuneai actele, ai să și reușești să

pleci. Părinții mei trăiau din salariu, averea de la Lipova se pierduse, nu mai aveau nimic. Nu au îndrăznit să își asume răspunderea să rămână fără serviciu, fără o leafă din ce să trăim. Pentru asta nu s-au înscris, în afară de faptul că aveam cei doi unchi care încă erau mari comuniști pe vremea respectivă și care nu erau pentru *alia*.

Cei doi au fost ilegaliști, erau la București. Unul dintre ei a fost *ieșiva buher*⁸ și, când Siguranța a făcut o percheziție acasă la bunicul, din cei trei băieți era numai acesta acasă. L-au luat și l-au băgat la închisoare, fără niciun fel de dovadă, absolut nimic. Era cu perciuni, deci, cu siguranță nu era comunist, dar l-au închis la Jilava, lângă Gheorghiu-Dej. A stat, cred, un an și ceva acolo. Și, când a ieșit de acolo, a fost cel mai mare comunist din lume.

Poți să înțelegi că cei doi unchi au devenit comuniști?

Da. Au avut altceva mai bun de ales pe atunci? Ce ar fi trebuit să facă? În afară de asta, nu era niciunul bogat. În momentul în care s-a căzut pe partea cealaltă a calului, cred că au înțeles care este greșeala mare a comunismului. Cu toții au fost excluși din partid la diferite verificări și li s-a atras atenția că sunt evrei.

Robi: În timpul războiului și după terminarea războiului, mulți evrei din România au avut o orientare de stânga, pentru că Armata Roșie i-a eliberat pe evrei. Dacă nu veneau sovieticii, toată evreimea mergea la Auschwitz!

Zsuzsi: Idealul – ca ideal – a fost foarte frumos! Dar a rămas un ideal, nu s-a putut aplica! Pentru că omul e om și fiecărui om îi place să știe că mă întind până aici și ăsta e al meu și de asta nu are voie să se atingă nimeni.

Ați avut contact cu Comunitatea?

În permanență. În primul rând, părinții plăteau cotizația, erau membri. La sărbători nu lipseau de la templu, mergeam la templul din Cetate. Religioși nu am fost, dar datinile le țineam. De fiecare sărbătoare, totul era așa cum trebuie, ca la carte și cu mâncărurile tradiționale.

Am avut mulți prieteni evrei. Una din prietenele mele a fost Spitzer Judit, sora lui Andrei Spitzer care a fost omorât la München⁹. Când s-a întâmplat nenorocirea, în 24 de ore a primit pașaport ca să vină în Israel. A participat aici la înmormântare și la *șiva*¹⁰, a mers înapoi și în scurt timp a emigrat în Israel.

Ai avut de suferit din cauza antisemitismului la Timișoara?

⁸ Student într-o *ieșiva*, o școală pentru evrei ortodocși, adică foarte religioși. (idiș)

⁹ Masacrul de la München: atacul terorist comis de organizația palestiniană Septembrie Negru, care a avut loc în timpul Jocurilor Olimpice de vară, din 1972, de la München, Germania. Au fost uciși 11 sportivi israelieni, printre care Andrei Spitzer și Iosif Gutfreund, originari din Timișoara.

¹⁰ Săptămâna de doliu după înmormântare. (Ebraică)

Foarte puțin, de la câte un om, nu era ceva de speriat și puteam să îi răspund. Nu rămâneam datoare, aveam cu ce să-i închid gura respectivului. Nu s-a întâmplat de multe ori.

Când v-ați hotărât să faceți alia?

Îți spun când mi-a venit ideea de a face *alia*. Fiica cea mare avea în jur de 14 ani, cea mică era cu 4 ani și jumătate mai mică. Ne-am hotărât să le luăm biciclete. Mergeam foarte țațoș cu cele două fete pe biciclete, pe strada Ștefan cel Mare, în Fabric, și a trecut pe lângă noi o pereche cu un copil; și copilul s-a uitat așa, cu durere de inimă, și a spus: „Vezi, ele au bicicletă, eu de ce nu pot să am?” Și am auzit când tatăl i-a spus: „Pentru că noi nu avem bani”. Și asta m-a făcut să mă gândesc că o să fim iarăși urâți, pentru că ne descurcăm mai bine, pentru că putem să ne permitem mai mult. Deci s-a creat iarăși o societate la nivel mai ridicat și una care a rămas jos. Și, de atunci încolo, am spus că nu mai vreau să rămân, că nu mai vreau să suport această ură.

În afară de asta, am văzut că nu au prea rămas evrei și că, dacă vreau ca fetele mele să se căsătorească cu evrei, trebuie să o iau din loc, pentru că altfel nu o să găsească decât români. Deci asta a fost cea de-a doua motivație. Însă primul motiv de emigrare a fost acesta: diferența de nivel.

De ce doreai ca fetele să se căsătorească cu evrei?

În viața mea nici nu m-am gândit altfel, decât să fiu în societate de evrei. Și societatea asta din jurul meu s-a făcut tot mai restrânsă, tot mai mică, până când am rămas noi doi și încă câțiva care erau deja pe cale să plece. Dar, tot așa ca și părinții mei, din cauza fricii că rămânem fără servicii și nu știm cât timp poate să ne țină așa, n-am îndrăznit decât atunci când a devenit foarte clar. Și așa am avut probleme, pentru că nu au vrut să ne dea drumul să plecăm; și pe mine m-au dat afară din serviciu când am făcut cererea. În fiecare săptămână mergeam la audiență la miliție. „Ce se întâmplă? Ce se întâmplă? Cât mai trebuie să așteptăm?” Era un milițian, Vrăbeț, nu știu ce grad a avut, dar ceva mare, la el mergeam. Zice: „Iarăși ai venit? O să-ți ajungă dosarul până în tavan”. „Dacă nu vreți să ajungă, dați-mi pașaportul!” El: „Dumneata ai început să construiești aici ceva”. În acel moment, mi-am dat seama unde bate. Dar eu în viața mea nu am construit nimic acolo. La care i-am răspuns: „Dumneavoastră greșiți, nu eu am început să construiesc, ci părinții”.

La ce se referea el?

El se referea, probabil, la construirea socialismului ș.a.m.d. El la asta s-a referit, dar eu, ca să nu intru în conflict, am spus că nu eu am început să construiesc, ci părinții, iar eu mă las, îmi

ajunge. La care el nu s-a lăsat: „Uite, știi ce? În definitiv, până la urmă o să primești pașaportul, dar aici ai prieteni, acolo nu o să ai”. La care am zis eu: „Aici nu mai am prieteni, *acolo* sunt deja toți!”

Cât timp a trebuit să așteptați?

Din '76 până în '80. În mai 1980 am plecat.

Din ce ați trăit în acest timp?

Pe mine m-au dat afară. Mătușa mea din Israel a avut un magazin de confecții, unde venea să cumpere soția ministrului sănătății israelian, Shemtov. Așa, prin ea, am avut pile, ea a pus o vorbă bună pentru noi. Tot această mătușă a intervenit să primim din Israel, la fiecare trei luni, un pachet. De fapt, ăsta era salariul meu, primeam un pachet în care erau diferite lucruri, primeam și bani, 100 de dolari în fiecare lună, iar în pachete erau ori haine care se puteau comercializa, ori calculatoare mici, pe atunci la modă, care se puteau vinde foarte bine. Primeam câteva dulciuri pentru copii, dar baza era ceea ce se putea valorifica; și din asta am putut să ne menținem.

Când ați părăsit țara, ce ați putut să luați cu voi?

70 de kg noi, iar copiii, 50 de kg fiecare. Însă când am terminat ulpanul și când am găsit un serviciu și o locuință, ne-au adus lăzile acasă, am despachetat, dar pentru fiica cea mică, nici cel puțin șoseta nu a mai fost bună, nu mai zic de haine. Am investit în haine, în rochii și pantofi, dar absolut nimic nu am putut utiliza.

Cum te-ai simțit la Timișoara?

M-am simțit foarte bine. M-am simțit ca acasă, ăsta e adevărul, a fost bine și ne-am simțit bine, dar majoritatea prietenilor erau evrei.

Cum te simți aici, în Israel?

Aici mă simt de o mie de ori mai bine. Nu sunt cetățean de rangul doi, am toate drepturile. Multe lucruri nu-mi plac, dar pot să le spun în gura mare. În România se spunea: *E evreu, dar băiat bun!* Când întâlneai pe cineva, de fiecare dată te întrebai cum te vede ca evreu, nu ca om. Aici nu există asta, trăiesc în patria mea!

Interviu realizat de **Getta Neumann**, Kiriat Bialik, Israel, noiembrie 2012. Publicat în volumul "Destine evreiești în Timișoara. Portretul comunității din perioada interbelică până azi". Editura Hasefer 2014